

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 49 Volume: 10 Issue: 49

Nisan 2017 April 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

MİLAS FİRUZ BEY CAMİİ SÜSLEMELERİ THE ORNAMENTS OF MİLAS FİRUZ BEY MOSQUE

Emine KAYHAN*
Sema ETİKAN**

Öz

Türk mimari tarihi içerisinde ayrı bir dönem olarak anılan Beylikler dönemi mimarisi, Selçuklu ile Osmanlı mimarileri arasında adeta bir köprü oluşturmaktadır. Anadolu'da kurulan Selçuklu Devleti yerleştiği topraklarda var olan kültürü kendi bünyesinde biriktirdiği kültürü ile birleştirmiş ve özgün bir Anadolu Selçuklu mimarisi yaratmıştır. Ancak 14. yüzyılda Selçukluların eski güçlerini yitirmeleri ve Türkmen beyliklerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile "Beylikler Dönemi" olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. Farklı bölgelerde bağımsızlıklarını ilan eden beylikler yerleştikleri coğrafi bölgelerin kültürlerinden de etkilenecek kendi üsluplarını ortaya koymuşlar ve böylelikle zengin bir Beylikler Devri Sanatı oluşturmuşlardır. Anadolu'nun güneybatısına, Muğla ve çevresine yerleşen Menteşeoğulları Beyliği de günümüze bu dönemden kalma önemli eserler bırakmıştır. Bu eserlerden birisi de Milas Firuz Bey Camisidir. Firuz Bey Camii 1394 tarihinde Milas'ın Osmanlı idaresi altında bulunduğu sıralarda Menteşe Valisi Hoca Firuz Bey tarafından yaptırılmıştır. Kurşunlu Cami adıyla da bilinmektedir. İnşaat tarihi Osmanlıların Milas'taki ilk hâkimiyet dönemine (1390-1402) rastladığı için bazı araştırmacılar tarafından erken Osmanlı eseri olarak değerlendirilse de plan tipi dışında mimarisıyla Beylikler döneminin devamı niteliğindedir. Taş işlemenin ağırlıklı olarak uygulandığı camide süslemede renkli taş kullanımı da görülmektedir. Süslemeler, genellikle şakayık, lotus, çınar yaprağı gibi bitkisel motiflerden ve rumi motifinden oluşmuştur. Mukarnas süsleme de sıklıkla kullanılmıştır. Süslemeler son cemaat yeri, taç kapı, mihrap ve pencere alınlıklarında yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beylikler Devri, Milas Firuz Bey Cami, Tabhaneli Camiler, Zaviyeli Camiler, Süsleme, İslam Sanatı.

Abstract

The Architecture of Beyliks Period, which is considered as a separate period in the history of Turkish architecture, is almost a bridge between Seljuk and Ottoman architects. The Seljuk State which was founded in Anatolia, combined with the culture that it had accumulated in the lands that it had settled in its own culture and created a unique Anatolian Seljuk architecture. However, in the 14th century, the Seljuks lost their old powers and Turkmen Beyliks declared their independence, and a new era called "The Period of the Beyliks" began. Beyliks who proclaim their independence in different regions have been influenced by the cultures of the geographical regions in which they are located and have revealed their own styles and thus constituted a rich The Art of Beyliks Periods. The Menteşeoğulları Beylik, located in the south-western part of Anatolia, in Muğla and its surroundings, also left important works of the day from this period. One of these works is Milas Firuz Bey Mosque. The Firuz Bey Mosque was built by Hoca Firuz Bey, the governor of Menteşe, in 1394 under the Ottoman administration of Milas. It is also known as 'Kurşunlu Mosque'. Although the date of construction was regarded as an early Ottoman artifact by some researchers since the Ottomans encountered the first dominion period in Milas (1390-1402), it was the continuation of the period of the Beyliks, with the exception of the plan type. The use of colored stones is also observed in the mosque where the stone treatment is applied predominantly. The ornaments are usually composed of plant motifs such as peony, lotus, plane leaf and rumi motifs. Mukarnas ornamentation is also often used. The ornaments are concentrated on the final congregation site, the crown door, the altar and the windows.

Keywords: The Periods of Beyliks, Milas Firuz Bey Mosque, Mosque with Tabhane, Mosque with Zaviye, Decorating, Islamic Art.

1.GİRİŞ

14. yüzyılda Selçukluların eski güçlerini yitirmeleri ve Türkmen beyliklerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile "Beylikler Dönemi" olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. Farklı bölgelerde bağımsızlıklarını ilan eden beylikler yerleştikleri coğrafi bölgelerin kültürlerinden de etkilenecek kendi üsluplarını ortaya koymuşlar ve böylelikle zengin bir Beylikler Devri Sanatı oluşturmuşlardır.

Anadolu'nun güneybatısına, Muğla ve çevresine yerleşen Menteşeoğlu Beyliği de günümüze bu dönemden kalma önemli eserler bırakmıştır. Erken Osmanlı Dönemi camileriyle ilişkilendirilebilecek birtakım yenilikler, Menteşeoğulları dönemine ait bazı yapılarda ve özellikle camilerde gözlenmektedir. Bu dönemin önemli mimari eserleri arasında Milas Hacı İlyas (1330), Milas Ulu (1378) ve Balat/Milet İlyas Bey (1404) camiler ile Peçin Ahmet Gazi Medresesi (1375) yer almaktadır (Can ve Gün, 2006: 211-213).

Menteşeoğullarından günümüze kalan eserlerden biri de 1394 tarihli Milas Firuz Bey Camisidir. Beylikler Devri mimari eserleri arasında yer alan ve Muğla'nın Milas İlçesi, Firuz Paşa Mahallesinde

* Öğr. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü -e-posta: eminekayhan@sdu.edu.tr

** Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Neşet Ertuş Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü -e-posta: etikansema@gmail.com

bulunan Firuz Bey Camii'nin, mimari ve süsleme özellikleri açısından incelenmesi çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Beylikler Devri mimarisinde "Tabhaneli" ya da "Zaviyeli" camiler grubuna giren Firuz Bey Camii süsleme açısından zengin olmasına rağmen bu konuda yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamaktadır. Bu nedenle çalışma, Firuz Bey Camii'nin süsleme özellikleri açısından incelenerek ayrıntılı tanımlamalarının yapılması bakımından oldukça önem taşımaktadır

2. MİLAS FİRUZ BEY CAMİİ

Menteşe Bey'in, 1280 tarihinden sonra öldüğü kabul edilmektedir. Mentese Bey'in vefatından sonra yerine geçen Mesut Bey döneminde, denizcilikte büyük başarılar elde edilmiş ve Rodos'un büyük bir kısmı fethedilmiştir (Witteck, 1999: 55-57). Mesut Bey'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Şüca'eddin Orhan Bey (Witteck, 1999: 63), 1319-1320-1321 yıllarında Rodos'u tekrar alabilmek için seferler yapmış fakat başarılı olamamıştır. 1329-1330 tarihinde Milas'ta yapılan Hacı İlyas Camii kitabesinde "Emir-i Kebir ve Şuca devletü'd-din" şeklinde, kendi adına yaptırmış olduğu Peçin Orhan Bey Camii kitabesinde ise "Emir-i Muazzam, Mansur, muzaffer, muhaffam, Sultan-ı Guzzatu'l-atrak, Şuca devletü'd-din Orhan bin Mesut" şeklinde Orhan Bey'in unvanları yazılmıştır (Witteck, 1999:65-66).

Orhan Bey'in kesin ölüm tarihi hakkında bir bilgi yoktur (Duran, 1995:65).1331 tarihli anlaşmada Emir-ül Kebir yani Ulu Bey olarak İbrahim Bey'in adı anılmaktadır. İbrahim Bey'in 1359-60 tarihlerinde ölümüyle, Mentese Beyliği toprakları üç oğlu arasında paylaştırılmış ve Ulu Bey ünvanı Musa Bey'e geçmiştir. Musa Bey Balat, Peçin ve Milas'ta, Mehmet Bey Muğla ve Çine'de, Umur Bey ise Fethiye dolaylarında hüküm sürmüştür (Witteck, 1999: 74). Balat ve Peçin'de hüküm süren Musa Bey'in, Memluk Sultanı ile yaptığı bazı yazışmalar kaynaklarda verilmiştir(Uzunçarşılıoğlu,2003:75). Musa Bey'in ölüm tarihi tam olarak bilinmese de 1375 tarihinden önce öldüğü düşünülmektedir. Musa Bey'in ölümünden sonra yerine geçen, Ahmet Gazi adına Milas ve Peçin'de 1375 ve 1380 tarihli kitabeler bulunmaktadır (Witteck, 1999: 139-141). Ahmet Gazi denizcilik faaliyetlerine önem vermiş, Rodos ve Kıbrıs adalarına başarılı seferler yapmış, bu seferler sonucunda kendisine "Gazi" ve " Sultanü's Sevahil" unvanları verilmiştir (Varlık, 1972:530). 1391 yılında vefat eden Ahmet Gazi, Peçin'de yaptırmış olduğu medreseye gömülmüştür. Ahmet Gazi'nin ölümünden sonra idaresinde olan topraklar, Osmanlı'ya geçmiş, Yıldırım Beyazıd bölgenin idaresini Mentese Valisi olarak atadığı Hoca Firuz Bey'e vermiştir (Uzunçarşılıoğlu, 2003: 79).

Firuz Bey Camii de giriş kapısının üzerinde bulunan kitabesine bakılarak büyük bir külliyein parçası olarak, 1394 yılında Hoca Firuz Bey'in valiliği döneminde kendisi tarafından yaptırılmıştır. Mihrap pervazında da caminin mimarı, Hasan Bin Abdullah, süslemeleri yapan ve yazıları yazan Musa Bin Adil'in isimleri yazmaktadır (Kızıl, 2002: 44).

Şekil 1. Firuz Bey Camii kitabe panosundaki yazı ve kitabeyi çevreleyen dilimli kemer

Kubbesinin üstünün kurşunla kaplı olduğu için halk arasında "Kurşunlu Camii" olarak da bilinen camii, Beylikler Devri camilerinde sıkça gördüğümüz ters "T" tipi plan şemalıdır. (Akarca ve Akarca,1954: 19). Evliya Çelebi, seyahatnamesinde, her tarafı gök mermerlerle kaplı olduğu için, Gök Camii olarak da adlandırmıştır. (Tüfekçi, 2005:35). Medresesi günümüze ulaşamamış olan camii, Beylikler devri sanatının özelliklerini yansıtmaktadır. (Çınar, 2004: 68). Bugün harap durumdaki medresesinden, Firuz Bey Camii'nin bir külliyein parçası olarak inşa edildiği düşünülmektedir (Özgen, 2005: 80) (Şekil 2).

Şekil 2. Firuz Bey Camii genel görünümü

Firuz Bey Camisinin orijinal minberi ile kapısı 1875 yılında yerlerinden sökülerek İstanbul'a götürüldüğü bilinmektedir. Ancak nerede olduğu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Orijinal minberin yerine, mermerden minber,(Şekil 3)ahşap kapı kanatlarının yerine ise demirden bir kapı yapılarak bugünkü halini almıştır(Şekil 4). Caminin önünde sekiz köşeli bir şadırvan yer almaktadır. Caminin inşaatında herhangi bir devşirme malzeme kullanılmamıştır. (Kızıl, 2002: 44).

Şekil 3. Milas Firuz Bey Camii minberi

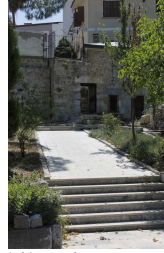

Şekil 4. Firuz Bey Camii kapısı

Firuz Bey Camisinin; cümle kapısı hariç, alt ve üst tarafta olmak üzere iki giriş kapısı daha bulunmaktadır. Genelde taşların üst üste gelmesiyle oluşan bu giriş kapıları bezemesiz bırakılmıştır (Şekil 5,6).

Şekil 5. Firuz Bey Camii alt giriş kapısı

Şekil 6. Firuz Bey Camii üst giriş kapısı

Caminin önünde, beş basamak merdivenle çıkılan, sekiz köşeli küçük bir şadırvan yer almaktadır. Sekizgen yapının her bir kenarında birer ayak bulunmaktadır. Ortadaki havuz kısmı da köşelidir ve belli bir kısma kadar duvar üstü, pencere görünümündedir (Şekil 7).

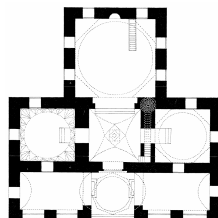
Şekil 7. Milas Firuz Bey Camii şadırvanı

Caminin tam karşısında büyük bir bahçe içerisinde tek bir mezar bulunur. Bu mezarın Firuz Beyin karısına ait olduğu düşünülmektedir (Akarca ve Akarca, 1954:100).

Firuz Bey Caminin bazı onarımlar gördüğü ve zaman zaman camiye ek inşaatlar yapıldığı Vakıflar Genel Müdürlüğü- Aydın Bölge Müdürlüğü'nün arşivinde bulunan belgelerden anlaşılmaktadır. 1968 tarihli bir Abide ve Eski Eser Onarım Fişi'nde aynı yıl camii önündeki dükkânların istimlâki ile açılan güney cephede avluya giriş merdivenleri ve bir ihata duvarının yaptırıldığı belirtilmektedir. 1977 tarihli bir başka belgede medrese odaları önüne kapalı revak yapılması (Muhtes) ve medresenin öğrenci yurdu olarak kullanılması kayıtları yer almaktadır. Tarihsiz bir Vakıf Eski Eser Fişin de ise 19. yy'da caminin üst kısımlarının onarıldığı belirtilmektedir.

Daha çok gri mermer kullanılmış olan camii de, duvarlarda yama halinde az da olsa beyaz ve sarı mermere de rastlamak mümkündür. Bunun yanı sıra taç kapı ve mihrapta da sarı mermerin kullanıldığı görülmektedir. Mihrap sütuncelerinde ise kırmızı mermer kullanılmıştır. Duvarlarda kullanılan gri-mavi damarlı mermerlerin, eski çağda da kullanılan Sodra dağı mermeri olduğu ileri sürülmektedir (Akarca ve Akarca, 1954:100). Fakat bu durum iç mekânlar için kesin olarak ifade edilemez. Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minare ise düzgün kesilmiş taşlarla kaplanarak yükselmiştir. Cami duvarlarında kaplama malzemesi olarak kullanılan mermerin, (özellikle kuzey cephesinin) ölçüleri aynı değildir (Batur, 1970:181).

Plan olarak Firuz Bey Camii Beylikler Devri mimarisinin karakteristik örneklerinden birini teşkil eder. (Dağlı vd., 2005: 109). Zaviyeli ya da tabhaneli camiler grubuna girerek, Ters "T" planıyla karşımıza çıkmaktadır (Şekil 8). Bu planıyla Beylikler devri camii mimarisini yansıtmaktadır.

Şekil 8. Milas Firuz Bey Camii planı (Aydın Vakıflar Genel Müdürlüğü)

Firuz Bey Camisinin son cemaat yeri, beş kemer üzerine oturtulmuştur. Bu kemerlerin alt kısımlarında korkuluk şebekeleri yerleştirilmiştir. Caminin doğusunda on, batısında on, güneyinde dört ve kuzeyinde dört olmak üzere toplamda yirmi sekiz penceresi bulunmaktadır. Girişin sağın ve solunda yer alan tabhane odalarını, girişteki küçük avluyu, harimi ve son cemaat yerini örten beş kubbe bulunmaktadır. Girişte tam karşıda mihrap, sağında minber ve mihrabın solunda vaaz kürsüsü yer almaktadır.

3. FİRUZ BEY CAMİİ SÜSLEMELERİ

Firuz Bey Camii dış mekân da süslemeler genellikle, üst seviye pencere alınlıklarında ve bu pencerelerin bazılarının tavanlarında, son cemaat yeri saçak altında, korkuluk şebekelerinde ve taç kapıda yoğun bir şekilde gözlenmektedir.

İç mekânda ise, ana girişten sonra, üç basamak merdivenle harime geçilir (Şeki 9). Harim ile giriş bölümü arasında kalan bölüme, on dokuz taşın birleşmesiyle oluşmuş, büyük sivri bir kemer oturtulmuştur. Harim duvarları, yaklaşık iki metre yüksekliğe kadar mermerlerle kaplanmıştır. İç mekânda, taş süsleme açısından en zengin örnek caminin mihrabıdır. Mihrap camiden içeriye girildiğinde tam karşıdadır. Mihrabın hemen sağ tarafında minber, sol tarafına ise vaaz kürsüsü yerleştirilmiştir. Kubbenin merkezinden, beyaz ve kırmızı renklerde görkemli bir avize sarkıtılmıştır. Zemininde kırmızı ve mavi tonlarda halının döşendiği harim, kalem işi süslemesiyle göz dolduran bir kubbeyle örtülmüştür.

Şekil 9. Firuz Bey Camii harim genel görünüm

Doğu, batı ve güney duvarlarında, ikisi alt ikisi üst seviyede olmak üzere dörder pencere yer almaktadır. Üst seviye pencereler yuvarlak, alt seviye pencereler düz kemerlidir ve hiçbir bezeme bulunmamaktadır.

3.1. Mihrap

Güney duvarının ortasında bulunan mihrap, taş işçiliğin en yoğun uygulandığı bölümlerden biridir. Tamamında sarı mermer kullanılmıştır. Mihrabı, iki sıra mukarnas bordür çevrelemektedir. Mihrabın en üstünde ise bitkisel bezemelerden oluşmuş bir tepelik yer almaktadır (Şekil 10).

Şekil 10. Firuz Bey Camii mihrabı

Şekil 11. Mihrabı taçlandıran tepelik ve süslemesinin çizimi

Mihrabın en üstünde bulunan tepelik, ortada tam yanlarda yarım palmet biçimlidir ve içinde bitkisel motifler ve rumilerden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır (Şekil 11).

Şekil 12. Mihrap alınlık yüzeyinde bulunan bitkisel süsleme ve çizimi

Mihrabı çevreleyen mukarnas ile mihrap nişi arasında kalan bölümün en üstünde bir yazı yer almaktadır. Yazının hemen altında ise; bitkisel motifler ve rumilerden oluşturulmuş bir süsleme yer almaktadır. Bu süsleme simetrik bir düzende, zeminde neredeyse hiç boş alan bırakılmadan oluşturulmuştur (Şekil 12).

Şekil 13. Firuz Bey Camii mihrap mukarnasında bulunan süsleme ve detayı

Mihrap yüzü beş sıra mukarnastan oluşmaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru, birinci mukarnasta tek kökten çıkan rumiler tepede birleşerek palmetler oluşturmuştur. Üçüncü mukarnasın alt kısmına, siyah, yıldız şeklinde taşlar kakılmıştır (Şekil 13).

Şekil 14. Mihrabın kenarlarında bulunan silindirik dönenceler

Şekil 15. Mihrap kenarlarında bulunan dönenceler üzerindeki mukarnas detayı

Mihrabın sağında ve solunda yer alan, caminin denge konumunu gösteren, silindirik, kendi etrafında dönen, kırmızı beyaz renklerle oluşturulmuş taşlar bulunmaktadır (Şekil 14). Taşların dönmesi, caminin denge de olduğunu göstermektedir. Bu taşların alt ve üst kısımlarında, üç sıra mukarnas yer almaktadır (Şekil 15).

Şekil 16. Mihrap nişinde yer alan mukarnasın altında bulunan süsleme ve yazı

Mihrabın alt kısmında bulunan, silindirik dönen taşların arasında yer alan bölümde, üç mermer sütun bulunmaktadır. Bu sütunların en üstünde, palmet ve rumi motiflerinin oluşturduğu, birbirinin tekrarı bir süsleme sıralanmaktadır. Süslemenin altında bir sıra yazı yer almaktadır. Her bir sütuna da süsleme ve yazının altına gelecek şekilde kandil motifi yerleştirilmiştir (Şekil 16).

Şekil 17. Mihrap nişinde yer alan mukarnasın altında bulunan süsleme detayı ve çizimi

Süsleme yan yana gelecek şekilde, üç sıra halinde sıralanmıştır. Palmet ve rumi motiflerinin oluşturduğu düzen, birbirinin tekrarı durumundadır. Ortada yer alan rumiler tepede birleşerek palmet oluşturmuşlardır (Şekil 17). Mihrap nişinde, mukarnas süslemenin altında bulunan yazı da, "Lâ ilâhe İllellâh, Muhammedün Resûlüllah" yazılıdır. Yazının etrafına, helezonlar üzerine bitkisel motifler yerleştirilmiştir (Şekil 16).

Şekil 18. Mihrap nişlerinin yüzeyinde bulunan kandil motifi

Mihrap nişinde yer alan mermer sütunların her birinde, kandil motifi bulunmaktadır. Motifin üst kısmını, beş dilimli bir kemer çevrelemiştir. Kandil motifleri yanar durumda tasvir edilmiştir (Şekil 18).

Şekil 19. Mihrapta bulunan sol ve sağ taraftaki yazı şeritleri

Mihrap nişinde üç mermer sütunun sağında ve solunda dikey yazı şeritleri bulunmaktadır. Mihrap nişinin sağ pervazında, yukarıdan aşağıya doğru yer alan bölümünde, “*Kâtip Musa bin Adil el nakkaş el Kebir el Hakir*”, mihrap nişinin sol pervazının, aşağıdan yukarıya doğru yer alan bölümünde de “*Amele Hasan bin Abdullah el benna el-lezi bena ve temenna*” şeklinde ifadelerden; Firuz Bey Camisinin, Hasan bin Abdullah adında bir mimar tarafından inşa edilmiş, süsleme ve yazılarının ise Musa bin Adil tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. (Özbek, 2002:123; Demir, 2002:40) (Şekil 19).

3.2. Minber

Firuz Bey Camisinin minberi orijinal değildir. Orijinal minberi, 1875 yılında İstanbul’a götürülmüş, yerine günümüzde kullanımda olan mermer minber yerleştirilmiştir (Akarca ve Akarca, 1954:102). Mihrabın sağ tarafında bulunan minber oldukça sade yapılmıştır.

Şekil 20. Milas Firuz Bey Camii minberinin yandan ve önden görünümü

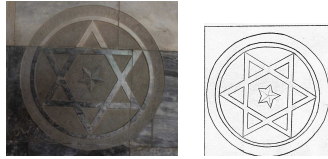
Tamamı mermerden yapılan minber, iki sütun üzerine yerleştirilmiştir ve sütunun üzerini kemer biçiminde bir süsleme çevrelemiştir. Minberin taht kısmı, sivri külahlıdır ve dört sütun üzerine yerleştirilmiştir. Tahtın üzerinde ve yan taraflarında dalların oluşturduğu sade bir süsleme bulunmaktadır.

Şekil 21. Firuz Bey Camii minberin üst tarafında bulunan kemer

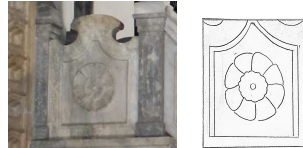
Karşılıklı iki sütun başlığının üzerine, üç dilimli bir kemer ve bu kemerin üzerinde ortası merkez kabul edilip iki tarafa açılan dallardan oluşmuş sade bir düzen yer almaktadır. Kemerin üzerini yuvarlak bir yazı şeridi kuşatmıştır. Yan kısımlarında ise basit geometrik şekillerden oluşmuş bir süsleme yer almaktadır (Şekil 21).

Minberin taht kısmında ise, yine sütun başlıklarının üzerine oturan, yüzeyinde dalların oluşturduğu sade bir süsleme yer almaktadır.

Şekil 22. Minber yan tarafında bulunan mühr-ü süleyman ve çizimi

Minberin sağ tarafında Mühr-ü Süleyman (Şekil 22) motifi yerleştirilmiştir ve başka bezeme bulunmamaktadır.

Şekil 23. Minber tahtının yan tarafında bulunan penç motifi ve çizimi

Minber tahtının yan tarafına ise sekiz yapraklı sade bir penç motifi yerleştirilmiştir ve başka bezeme bulunmamaktadır (Şekil 23).

3.3. Vaaz Kürsüsü

Mihrabın sol yanında, sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş, tamamı mermerden yapılmış bir vaaz kürsüsü yer almaktadır (Şekil 24).

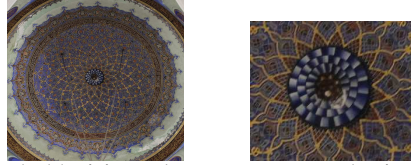

Şekil 24. Firuz Bey Camii vaaz kürsüsü

1875 yılında minber ile kapının İstanbul'a götürüldüğü ve yerine yeni minber ile kapının getirildiği bilinmektedir. Vaaz kürsüsü de aynı şekilde yeni minber ve kapı ile beraber getirilmiştir (Akarca ve Akarca, 1954:102). Kürsünün üst bölümünde ve ayak kısmında geometrik motifler bulunmaktadır.

3.4. Kubbe

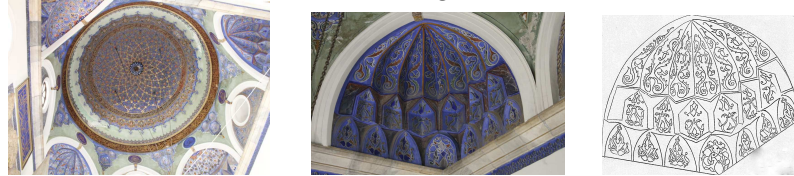
Firuz Bey Camisinde, son cemaat yeri, tabhane odaları, giriş avlusu ve harimi toplam beş kubbe örtmektedir. Bunlardan en büyük olanı mihrap önü kubbesidir ve kalem işi zengin bitkisel ve rumi motiflerinden oluşmuş süslemeleri bulunmaktadır (Şekil 25).

Şekil 25. Firuz Bey Camii mihrap önü kubbe içi genel görünümü ve merkezinde yer alan mavi-beyaz renkli süsleme

Kubbenin ortasında, merkezden etrafa doğru yayılan, bitkisel motiflerden ve rumi motiflerinden oluşan kompozisyon yer almaktadır. Kubbenin tüm yüzeyi, hiç boş yer kalmayacak şekilde kalem işi süslemeleriyle doldurulmuştur. Kubbenin genelinde, lacivert ve mavi renk hâkimdir. Mavi zemin üzerine, lacivert, sarı, kırmızı ve yeşil renkler kullanılarak motifler oluşturulmuştur. Bu motifler kubbenin merkezinde yer alan mavi-beyaz süslemeden çıkarak dağılmaktadır. Motiflerle beraber devam eden ve yıldızla, düğüm şeklinde birbirine kenetlenmiş olarak uzanan süsleme palmet motifiyle son bulmuştur. (Şekil 25). Kubbe, üstü kurşunla kaplı olduğu için zamanla rutubete maruz kalmış ve nemden dolayı süslemenin bazı yerleri bozulmuştur.

Kare mekândan kubbeye geçişi sağlayan tromp bölümünde, köşelerde mukarnas ve kalem işi süslemeli yarım kubbeler yer almaktadır. Bu yarım kubbelerin arasında ise ortasında yuvarlak pencerelerin bulunduğu ve yine kalem işi süslemeli kemerli bölümler görülmektedir (Şekil 26).

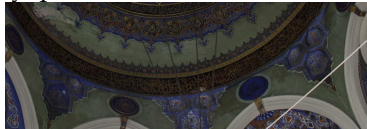
Şekil 26. Firuz Bey Camii kubbe ve tromp bölümünden genel bir görünüm, detayı ve çizimi

Mukarnaslı olan yarım kubbeler üzerinde, mavi zemin üzerine kırmızı ve yeşil renklerle, bitkisel motifler ve rumi motiflerinden oluşturulmuş bir süsleme yer almaktadır (Şekil 26).

Şekil 27. Mihrap önü kubbesinin alt tarafında bulunan pencere ve süslemesi

Trompu oluşturan yarım kubbelerin ortasında bulunan üç adet kalem işi süslemeli kemerli bölümde her birinde bir adet olmak üzere sekiz dilimli penç motifini andıran pencereler bulunmaktadır. Bu pencerelerin etrafı, kalem işi tekniği ile yapılmış bitkisel motiflerle süslenmiştir (Şekil 27).

Şekil 28. Kubbeye geçişi sağlayan iki sıra mukarnaslı bölümler

Yine kubbeye geçişi sağlayan tromp bölümünde mukarnaslı geçiş öğeleri bulunmaktadır. İki sıra mukarnaslı bu geçiş öğeleri yarım kubbeler ve kemerli bölümler arasında, ancak biraz daha yukarıda yer almakta ve mavi zemin üzerine lacivert, yeşil ve kırmızı renklerde kalem işi ile süslendiği görülmektedir (Şekil 28).

Caminin girişin sağında ve solunda olmak üzere iki tabhane odası bulunmaktadır. Tabhane odalarında yer alan kubbeler mihrap önü kubbesine göre daha küçüktür. Girişin sol tarafında bulunan tabhane odasını, genelde mavi rengin hâkim olduğu bir kubbe örtmektedir (Şekil 29).

Şekil 29. Girişin sol tarafında bulunan tabhane odası kubbesi genel görünümü

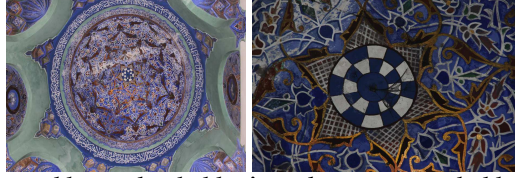
Kubbe kalem işi süslemesi, sekiz köşeli geometrik süslemeden dağılan bitkisel motifler ve rumi motifleriyle oluşturulmuştur. Süslemenin bir kısmı nemden dolayı yıpranmıştır. Süslemede kırmızı, mavi, lacivert, yeşil, kahverengi ve yıldız renkleri kullanılmıştır. Kubbenin bitimini ise, kırmızı renklerden oluşan bir yazı şeridi süslemektedir. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmaktadır (Şekil 30).

Şekil 30. Sol Tabhane odası kubbesinde bulunan tromp detayı ve süslemesinin çizimi

Kubbenin alt kısımlarında bulunan tromplarda, üçgen bir alanın içine, bitkisel motiflerden oluşmuş bir süsleme bulunmaktadır (Şekil 30).

Girişin sağ tarafında bulunan tabhane odasını yine kalem işi süslemeyle bezenmiş bir diğer kubbe örtmektedir. Kubbeye geçiş mihrap önü kubbesinde olduğu gibi geniş bir trompla sağlanmıştır (Şekil 31).

Şekil 31. Girişin sağ tarafında bulunan tabhane odası kubbesi genel görünümü ve kubbenin merkezinde yer alan süslemenin detayı

Kubbe süslemesinde genelde mavi renk kullanılmıştır. Merkezde mavi- beyaz şeritlerden oluşmuş bir süsleme yer almaktadır (Şekil 31). Bu düzen, mihrap önü kubbesi merkezinde bulunan, mavi-beyaz renklerle oluşturulmuş süslemeye benzerdir. Merkezden çıkan altı yapraklı bir düzen dışa doğru genişleyerek, bitkisel motiflerin kullanıldığı kalem işi süslemesi kubbe içini doldurmaktadır. Burada yine rutubetten dolayı süslemelerin bozularak döküldüğü görülmektedir. Süslemenin bittiği yerde, mavi zemin üzerine beyazla yazılmış bir yazı şeridi yer almaktadır.

Kubbeyi geçişi sağlayan tromplarla, kubbe arasına iki sıra mukarnaslı sekiz adet küçük tromp yerleştirilmiştir (Şekil 32).

Şekil 32. Sağ tabhane odasında bulunan tromp detayı

Tromplarda, mavi zemin üzerine, kırmızı, yeşil ve lacivert renklerle dallardan oluşmuş basit bir süsleme bulunmaktadır (Şekil 32).

Şekil 33. Sağ tabhane odasında trompların arasında bulunan bitkisel bezeme ve çizimi

Trompların arasında kalan bölümde ise, yuvarlak kemerli bir alan içerisine dallardan oluşturulmuş basit bir süsleme yerleştirilmiştir. Mavi, turuncu ve yeşil renklerinin kullanıldığı bu süslemenin ortasına, yuvarlak bir şekil ve bu şeklin içine, vazoda bulunan beyaz güller tasvir edilmiştir (Şekil 33).

Ana girişten sonra bizi küçük bir avlu karşılamaktadır. Avluyu örten kubbe kırkangıç kubbelidir (Öney, 1989:14), ve bezemesi bulunmamaktadır.

Şekil 34. Avlu yeri olarak geçen bölümü örten kubbe (Kırlangıç Kubbe)

Kubbenin ortasında, dörtgen şekillerin birbirinin içine geçmesiyle bir düzen elde edilmiştir. Kubbenin yan taraflarında bulunan duvarlarda ise, yuvarlak kemerli nişler oluşturulmuştur (Şekil 34).

Şekil 35. Son cemaat yerinde bulunan sekizgen kasnaklı kubbe

Son cemaat yerini örten kubbe ise sekizgen yapılıdır ve mukarnas süslemesinden başka hiçbir bezeme bulunmamaktadır (Şekil 35).

3.5. Tabhane Odaları

Firuz Bey Camii, Beylikler devrinde sıkça karşılaştığımız Tabhaneli ya da Zaviyeli Camiler grubuna girmektedir. Tabhane odaları, ahiler ve gezici dervişler için inşa edilmiş ve üç ana mekândan meydana getirilmiştir. Bu mekânlar, avlu, ibadet mekânı ve tabhane olarak adlandırılmaktadır. Yapılar, karakteristik yapılarında oluşan değişikliklere rağmen XV. yüzyıla kadar inşa edilmiştir. Siyasi ve ekonomik alanlarda, devletin güçlenmesiyle, bu yapıların oluşmasına sebep olan kurum ve kişilere gereksinim kalmadığından, yapıların inşası devam etmemiştir (Acar, 2013:104).

Camiden içeri girdiğimizde bizi küçük bir avlu karşılamaktadır. Bu avlunun sağında ve solunda, tabhane odaları dediğimiz mekânlar yer alır. Girişin sol tarafında yer alan tabhane odasında; altı adet pencere yer almamaktadır. Altı üstlü yerleştirilen pencereler gayet sadedir, sadece üstlerinde sade bir süsleme yer almaktadır. Alt seviyedeki pencereler düzken, üst seviyedeki pencereler yuvarlak kemerlidir. Kalem işi süslemeleriyle oluşturulan kubbeye, geçişler tromplarla sağlanmıştır. Girişin sağ tarafında yer alan tabhane odasında, altı adet pencere yer almaktadır ve hiçbir süsleme bulunmamaktadır. Burada da kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır.

3.6. Cümle Kapısı

Kuzey cephe de bulunan cümle kapısı, zengin taş işlemleri, kitabesi, kapı kirişlerinde bulunan geometrik düzenlerle karşımıza çıkmaktadır. Yine renkli taş, bitkisel motifler, natüralist çiçeklerle oluşturulmuş süslemeler ve mukarnaslarla bir bütünün oluşturulduğu görülmektedir. (Şekil 36).

Şekil 36. Firuz Bey Camii cümle kapısı genel görünümü

Şekil 37. Firuz Bey Camii cümle kapısı üzerinde bulunan bitkisel süsleme ve kufi yazı

Şekil 38. Firuz Bey Camii cümle kapısı üzerinde bulunan bordür

Cümle kapısını yukarıdan aşağıya anlatacak olursak, kapının en üstünde bulunan, yuvarlak bir kemer içine yerleştirilen süsleme yer almaktadır. Bu süslemenin ortasına, kufi yazıyla dört kez "Muhammed" yazılmıştır (Witteck, 1999:146) (Şekil 37). Yazının sağında ve solunda bitkisel motifler ve rumilerle oluşturulmuş simetrik bir süsleme bulunmaktadır. Alanın boşluklarını dolduracak şekilde dengeli bir kompozisyon oluşturulmuştur. "Muhammed" yazısının hemen altında bulunan bölümde, Kuran-ı Kerimden bir ayet yazılıdır. Arapçası, "İnnema ya'müru mesacidellahi men amene billahi ve-l yevmi-l ahiri" yazmaktadır. Bu ayet, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Öğretim Görevlisi Sayın Adem Sakal tarafından "Şüphesiz ki Allah'ın mescitlerini, Allah'a ve ahiret

gününe inananlar tamir ederler” şeklinde Türkçeye çevrilmiştir. Kemerin hemen altında ise kırmızı- beyaz renkte, pencere alınlıklarındaki süslemelere benzer bir süsleme yer almaktadır (Şekil 38).

Şekil 39. Cümle kapısını çevreleyen mukarnas (sol ve sağ taraf)

Cümle kapısını üç taraftan kuşatan, üç sıra mukarnas örneği yer almaktadır. Bu mukarnasın işlemleri sağda ve solda farklı tarzdadır. Sol tarafta daha sık işlenmiştir (Şekil 39).

Şekil 40. Taç kapı ile kapı kirişi arasında kalan sivri kemer ve çizimi

Taç kapıyı çevreleyen mukarnas örneği ile kapı arasında kalan bölümde sivri bir kemer yer almaktadır. Bu kemer kırmızı-beyaz renkte taşların birbirine geçmesiyle oluşturulmuştur. Yaprak formunu anımsatan kemerin kenarları ise boş bırakılmıştır (Şekil 40).

Şekil 41. Firuz Bey Camii kitabe panosunun içinde bulunan bitkisel süsleme

Kitabe panosunun iki yanında, natüralist çiçeklerden oluşan simetrik bir kompozisyon bulunmaktadır. Burada tek kökten çıkan penç motifinin yanlarından, aşağıya doğru yapraklar çıkarak boşluklar doldurulmuştur. Pencin üzerinde ise beşer yapraklı, şakayık motifleri yer almaktadır. Ortadan çıkan sapın üzerine ise büyük bir şakayık motifi daha yerleştirilmiştir. Ortada penç motifleriyle birleşen düzenin simetrisi alınıp, diğer tarafa yerleştirilmiştir (Şekil 41).

Şekil 42. Kitabe panosunu çevreleyen yazı kimeri

Şekil 43. Kapı kirişinin üzerinde yer alan süsleme detayı ve çizimi

Kitabe panosunu çevreleyen altı dilimli bir yazı kimeri bulunmaktadır.(Şekil 42). Bu kemerin hemen altında bulunan üçgen alana yerleştirilmiş, rumi motifli bir kompozisyon yer almaktadır (Şekil 43).

Şekil 44. Firuz Bey Camii adının ve tarihinin yazıldığı bölüm

Kitabe panosu ile kapı kirişi arasında, kırmızı, sarımsıtrak, beyaz renklere iki taşın birbirine geçmesiyle oluşmuş bir yüzey yer alır. Bu taşın üzerine, Firuz Bey Caminin inşa tarihinin yazıldığı beyaz bir mermer konulmuştur (Şekil 44).

Camiye turkuaz renkte, üzerinde demirden süslemelerin yer aldığı büyük bir kapıyla girilmektedir (Şekil 45).

Şekil 45. Firuz Bey Camii giriş kapısı genel görünüm kapı pervazında ve bulunan süsleme

Şekil 46. Firuz Bey Camii Ana Giriş Kapısı Alt Yüzeyinde Bulunan Bitkisel Süsleme ve çizimi

Kapı girişini, rumi ve bitkisel motiflerle oluşturulmuş bir süsleme çevrelemiştir. Ortaya yerleştirilen sekiz yapraklı çiçeğin etrafını karşılıklı dilimli palmet motifleri süslemiştir. Çiçeğin sağ ve solundan çıkan dallar ise rumi motifleriyle, düzenli bir kompozisyon oluşturmuştur. Bu düzen bordürün tamamında bulunmaktadır (Şekil 46).

3.7. Son Cemaat Yeri

Son cemaat yeri; pencere tavanları, girişindeki ana kemeri ve saçak altı, korkuluk şebekeleri, taş işçiliği ile caminin önemli bölümlerinden birini teşkil etmektedir (Şekil 47).

Şekil 47. Firuz Bey Camii son cemaat yeri genel görünümü ve son cemaat yeri saçak altı genel görünümü

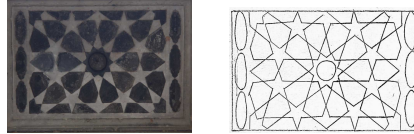
Son cemaat yeri ana kemerin üzerinde bulunan saçak altı, beş paftaya ayrılmıştır. Burada ki taş işçiliği insanda derin bir etki bırakır (Şekil 47). Her bir pafta yüzeyinde bitkisel süslemeler ve bu paftaların üst bölümlerinde geometrik süslemeler yer almaktadır (Şekil 48). Yan yana üç dikdörtgen pano ve bunların köşelerine yerleştirilmiş küçük üçgen panolar bulunmaktadır. Bu panoların içinde sonsuzluk prensibiyle oluşturulmuş geometrik motifli süslemeler vardır. Ortadaki panoda, merkezde on kollu yıldızın oluşturduğu, çevresinde ise yine yıldızlar bulunan bir süsleme yer almaktadır. (Şekil 49,50).

Şekil 48. Firuz Bey Camii son cemaat yeri saçak altı genel görünümü

Şekil 49. Firuz Bey Camii son cemaat yeri saçak altı geometrik süslemesi

Şekil 50. Son cemaat yeri saçak altında bulunan geometrik süsleme ve çizimi

Şekil 51. Son cemaat yeri saçak altında bulunan geometrik bezeme

Sağda ve solda yer alan geometrik şekiller de benzer tarzdadır. Süslemede merkezden dışa doğru yayılan yıldızlar yer alır. Bu yıldızlar ortada ki panoda da görüldüğü gibi taş içine taş kakılarak oluşturulmuştur (Şekil 51).

Şekil 52. Son cemaat yeri saçak altında bulunan bitkisel bezeme ve çizimi

Saçak altında tam karşıda yer alan, doğudan batıya doğru birinci panoda; merkeze ve köşelere birer gül motifi yerleştirilmiştir. Tek kökten çıkan bu gül motifine, aşağıya doğru eğilerek uçlarında birer gül motifi daha koyulmuştur. Aşağıya eğilen güllerin alt yapraklarında beş dilimli palmet motifi yer almaktadır. Dallardan çıkan yapraklar ise boşlukları doldurarak düzenin dengesini sağlamaktadır (Şekil 52).

Şekil 53. Son cemaat yeri saçak altında bulunan bitkisel bezeme ve çizimi

İkinci dikdörtgen panoda; aynı kökten çıkan dallar sağa ve sola ayrılarak helezonlar oluşturmaktadır. Bu ayrılan dalların ortasına bir palmet motifi yerleştirilmiştir. Dalların uçlarına yerleştirilen uçları dilimlenmiş karanfile benzeyen çiçekler yer alır. Çiçeklerin ve yaprakların yüzeyleri işlenerek zemin doldurulmuştur (Şekil 53).

Şekil 54. Son cemaat yeri saçak altında bulunan bitkisel bezeme ve çizimi

Üçüncü dikdörtgen panoda; merkezden tek bir sapla çıkan, yine birbirine sapsarla bağlanmış lotus motifi yer almaktadır. Ortadaki lotusun sağından ve solundan simetrik olarak çıkan dallara diğer lotuslar yerleştirilmiştir. Tepede bulunan lotusların uç kısımları, üç dilimli palmet motifiyle son bulmaktadır (Şekil 54).

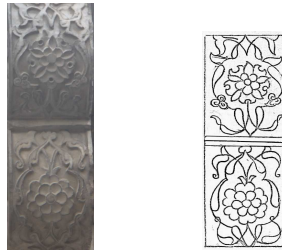
Şekil 55. Son cemaat yeri saçak altında bulunan bitkisel bezeme ve çizimi

Dördüncü panoda; tek saptan çıkan büyük bir hatayi motifinin, sağından ve solundan çıkan dallarda çınar yaprakları ile şakayıklar yer almaktadır. Sapsarın çıktığı bölgelere küçük yapraklar konularak zeminin boş algılanmaması sağlanmıştır. Hatayi motifinin üzeri ise üç dilimli palmet motifiyle son bulmaktadır (Şekil 55). Caminin süslemelerinde de yer alan şakayık gibi motifler Beylikler Devrinde sık görülmemektedir. Genelde Timurlu sanatında yaygın olarak kullanılan bu motiflerin, Milas'ın önemli bir ticaret merkezi olmasıyla, çini ve kumaş ticareti yapılmasıyla uzak coğrafyalardan geldiği söylenebilir (Özgen, 2005:81).

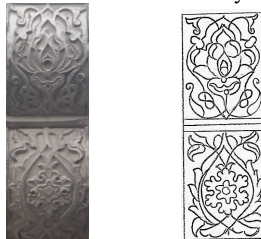
Şekil 56. Son cemaat yeri saçak altında bulunan bitkisel bezeme ve çizimi

Beşinci panoda ise; aynı kökten çıkan büyük bir hatayi motifi yer almaktadır. Bu motifin sağından ve solundan üç sap çıkmaktadır. Altta bulunan sapsarın ucunda birer hatayi motifi, üst dallara ise çınar yaprakları yerleştirilmiştir (Şekil 56).

Şekil 57. Son cemaat yeri birinci konsolun süslemesi ve çizimi

Konsolların kuzeye bakan yüzleri birbirinden farklı olarak bezenmiştir. Buralarda çeşitli bitkisel süslemeler yer almaktadır. Batıdan doğuya doğru birinci konsolun üst tarafı; merkezde yer alan penç motifinin etrafını, rumi motifleri sararak bir süsleme oluşturulmuştur. Alt tarafında ise benzer tarzda bir süsleme vardır. Merkeze penç motifi koyularak, rumi motifleriyle son bulmaktadır (Şekil 57).

Şekil 58. Son cemaat yeri ikinci konsolun süslemesi ve çizimi

İkinci konsolun üst tarafında; iki kökten çıkan, merkezde yer alan büyük bir hatayi motifi vardır ve etrafına rumi motifleri yerleştirilmiştir. Alt tarafında ise, merkezde, yaprakları dilimli bir penç motifi bulunmaktadır. Yan taraflarını rumi motifleri ve dilimli yapraklar süslemiştir (Şekil 58).

Şekil 59. Son cemaat yeri üçüncü konsolun süslemesi

Üçüncü konsolun üst ve alt tarafı, penç ve rumi motifleriyle süslenmiştir. Üst süsleme, penç motifinin tepe noktasından rumi motifleri çıkararak, alt süsleme ise penç motifinin tepe noktasından üç dilimli palmet motifleri çıkararak son bulmaktadır (Şekil 59)

Şekil 60. Son cemaat yeri dördüncü konsolun süslemesi ve çizimi

Dördüncü konsolun üst tarafı; penç motifi ve etrafını süsleyen rumi motifleriyle oluşturulmuş, diğer konsollardaki süslemelere benzer bir süsleme yer almaktadır. Alt tarafında ise; aynı motifler tekrarlanmış sadece penc motifinin üzerinden çıkan palmet motifleri yerleştirilmiştir (Şekil 60).

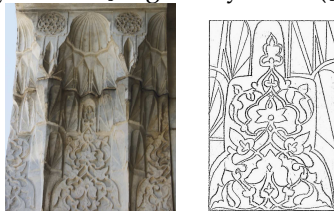

Şekil 61. Son cemaat yeri doğu kemer yastığının niş alınlığı ve süslemesinin çizimi

Şekil 62. Son cemaat yeri batı kemer yastığının niş alınlığı ve süslemesinin çizimi

Son cemaat yeri ana kemerinin oturduğu yastıklar, aşağıdan yukarıya dışa doğru taşırılarak üzerine süslemeler yapılmıştır. İki kemer yastığı da neredeyse aynı şekilde süslenmiştir. Farkı, nişin içerisinde bulunan bitkisel bezemelerdeki detaylar ve nişin kemer alınlığında bulunan motiflerdir. Doğu kemer yastığının niş alınlığında rozet (Şekil 61) yer alırken, batı niş alınlığında, kare içine yerleştirilmiş sekiz kollu yıldız ve çevresine dağıtılmış dört adet yıldız ve çokgenler yer alır (Şekil 62).

Şekil 63. Son cemaat yeri batı kemer yastığı niş süslemesi ve çizimi

Şekil 64. Son cemaat yeri doğu kemer yastığı niş süslemesi ve çizimi

Son cemaat yeri kemer yastığında bulunan panoların içinde çeşitli bitkisel süslemeler yer almaktadır. Doğu ve batı panoları, birbirine benzer tarzda bezenmiştir. Her iki tarafta bulunan panolar, rumi

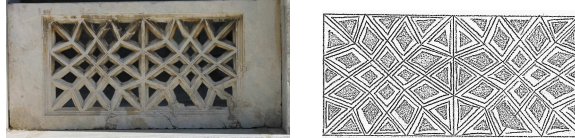
ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Ortada tam, yanlarda yarım olarak yerleştirilen pano da mukarnas süslemesi de yer almaktadır (Şekil 63,64).

Şekil 65. Son cemaat yeri kemerleri genel görünüm

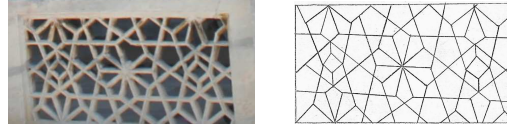
Son cemaat yeri ana giriş ve korkuluk şebekelerinin üzerinde bulunan toplam beş adet kemer yer almaktadır. Bu kemerlerin üçü zikzak şekilde verilirken, köşelerde bulunan kemerler sade bırakılmıştır (Şekil 65).

Beylikler Devrinde sıkça karşılaştığımız, metal ya da mermerden yapılmış, kafes biçiminde, bezeli korkuluk şebekeleri (Sözen ve Tanyeli, 2011:289), Firuz Bey Camiinde de yer almaktadır. Her bir şebeke de farklı geometrik süslemeler bulunmaktadır.

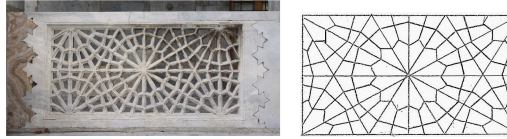
Şekil 66. Son cemaat yeri doğudan batıya doğru birinci korkuluk şebekesi ve çizimi

Son cemaat yeri korkuluk şebekeleri, doğudan batıya doğru, birinci korkuluk şebekesinde; yıldız şeklini anımsatan bir süsleme yer alır. Dikdörtgen bir yapıya sahip olan süsleme, iki kare mekânın yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Sekiz sivri baklava dilimi, sonsuzluk prensibiyle birleşmiştir (Şekil 66).

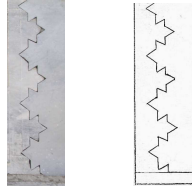

Şekil 67. Son cemaat yeri doğudan batıya doğru ikinci korkuluk şebekesi ve çizimi

İkinci korkuluk şebekesinde; bir çemberin içine oturtulan on köşeli bir yıldız yer almaktadır. Bu yıldızın sağ alt ve sol alt tarafına yerleştirilen yarım, on kollu yıldız motifleri bulunmaktadır. Üst tarafı ise yıldızlar, baklava dilimlerinin yer aldığı şekillerle doldurulmuştur (Şekil 67).

Şekil 68. Son cemaat yeri doğudan batıya doğru üçüncü korkuluk şebekesi ve çizimi

Şekil 69. Son cemaat yeri üçüncü korkuluk şebekesinin sağında bulunan süsleme ve çizimi

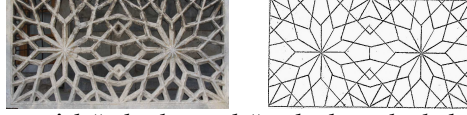

Şekil 70. Son cemaat yeri üçüncü korkuluk şebekesinin solunda bulunan süsleme ve çizimi

Üçüncü korkuluk şebekesinde; daire içine yerleşen on iki kollu yıldız yer almaktadır. Bu yıldızın dört köşesinde yarım on iki kollu yıldızlar bulunur. Köşelere yerleştirilen yarım yıldızlar sonsuzluk prensibiyle oluşturulmuştur (Şekil 68). Bu korkuluk şebekesinin diğerlerinden farkı, yanlarda birbirine geçmeli taşlarla oluşturulmuş bir düzenin bulunmasıdır. Sağ tarafta beyaz mermer kullanılırken, sol tarafta kahverengi damarlı mermer kullanılmıştır (Şekil 69,70).

Şekil 71 . Son cemaat yeri doğudan batıya doğru dördüncü korkuluk şebekesi genel görünümü

Şekil 72. Son cemaat yeri doğudan batıya doğru dördüncü korkuluk şebekesi ve çizimi

Dördüncü korkuluk şebekesinde; kare alanın içerisinde, ortadan çıkan çizgilerin birleşmesiyle oluşan on iki kollu yıldız şekil yer alır. Sonsuzluk prensibiyle meydana getirilen iki yıldız şeklinin birleşmesiyle ortada küçük kare alan oluşturulmuştur (Şekil 72).

Son cemaat yerinin doğu ve batı duvarların da bulunan ikişer pencere yer almaktadır. Üst pencereler hem içte hem dışta detaylı bir şekilde bezenirken (Şekil 73), alt pencereler duvar içinde tutulmuş ve sade bırakılmıştır.

Şekil 73. Firuz Bey Camii son cemaat yeri doğu duvarı üst pencere ve pencere alınlığında yer alan geometrik süslemenin çizimi

Şekil 74. Son cemaat yeri doğu duvarı üst pencere mukarnası

Son cemaat yeri doğu duvarı son cemaat yeri kanadında bulunan üst pencere de; merkeze yerleştirilen yıldız motifinin etrafını çokgenler çevreleyerek bir düzen elde edilmiştir. Burada görülen geometrik motiflere, Selçuklu Devri mimarisinde de rastlamak mümkündür. Alınlığın üzerine kırmızı renkte oluşturulmuş bir atkı taşı konmuştur. Atkı taşının üzerinde beş sıra mukarnas süsleme yer almaktadır. Mukarnasların aralarında bulunan nişlerin arasında, siyah renkte taşlar kakılmıştır (Şekil 74).

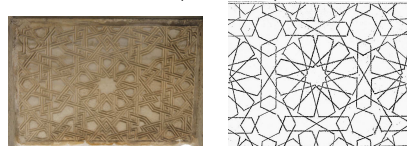

Şekil 75. Son cemaat yeri doğu duvarı pencere tavanında bulunan geometrik süsleme, detayı ve çizimi

Son cemaat yeri doğu duvarında bulunan pencere tavanında ise; on iki kollu yıldızın etrafına, üçgen taşların kakılmasıyla oluşmuş bir örnek bulunur. Bu taşların çoğu döküldüğü için günümüze ulaşamamıştır. Bu yıldızın merkezine, üzerinde çokgenlerin, çizgilerin ve altı yapraklı çiçeğin bulunduğu küreyi andıran bir süsleme yer almaktadır. Şekil, sonsuzluk prensibiyle oluşturulmuştur (Şekil 75).

Batı duvarı son cemaat yeri kanadında bulunan üst pencerenin alınlığı boş bırakılarak, üzerine beş dilimli mukarnas süsleme yerleştirilmiştir. Bu süslemenin alt tarafından bulunan paftalarda palmet, rumi ve altı yapraklı çiçek motifleri görülmektedir. Üzerine dört sıra mukarnas yerleştirilerek duvar yüzeyine geçilen pencerenin, duvara yakın bölümüne ise küçük siyah taşlar kakılarak süsleme zenginleştirilmiştir. Alt penceresinde ise hiçbir süsleme bulunmamaktadır. (Şekil 76).

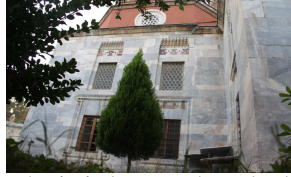

Şekil 77. Son cemaat yeri batı duvarı pencere tavanında yer alan geometrik süsleme ve çizimi

Son cemaat yeri batı duvarı pencere tavanında ise, merkezde on kollu yıldız ve bunun etrafını kuşatan, dörtgenler, çokgenler yer almaktadır. Düzen sonsuzluk prensibiyle oluşturulmuştur (Şekil 77).

3.8. Pencereler

Firuz Bey Camii ters T planlı bir camidir. Caminin girişi kuzey yönünde yer almaktadır. Ters T plan tipinden dolayı, girişine göre, cami doğu duvarı üç kanat halindedir. Son cemaat yeri tarafında yer alan kanadında dört, harimi oluşturan kanadında da dört ve güneye bakan yan kanadında iki tane olmak üzere toplam on pencere bulunmaktadır. Son cemaat yeri kanadında bulunan pencereler, “son cemaat yeri” başlığı altında detaylı işlenmiştir.

Şekil 78. Doğu duvarı harimi oluşturan kanadında bulunan pencereler

Caminin doğu duvarı, üst seviyedeki pencereler de süslemeler yer alırken, alt seviye pencereleri bezemesiz bırakılmıştır. Toplamda on adet penceresi olan doğu cephesinde, üst seviyede yer alan pencere alınlıklarında renkli taş ve mukarnas süslemesi bulunmaktadır. (Şekil 78). Renkli taş uygulaması Bizans, Zengi, Eyyubi, ve Memlûklerde de görülür. (Can ve Gün, 2005:128; Öney, 1989:3). Bu eserde, Beylikler Devrinin süsleme üslubundan etkilendiğini söylemek mümkündür.

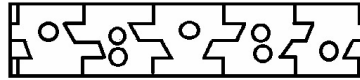

Şekil 79. Doğu duvarı harimi oluşturan kanadında, üst ve alt pencere alınlığında bulunan süsleme

Şekil 80. Doğu duvarı harimi oluşturan kanadında, üst pencere alınlığında bulunan süsleme detayı ve çizimi

Doğu duvarı harimi oluşturan kanadın da bulunan ve Şekil 79’da verilen pencere de duvar yüzeyinden biraz içe doğru çöktürülerek niş oluşturulmuştur. Pencere alınlığında kırmızı- beyaz renkli taşlarla oluşturulmuş, birbirine geçmeli bir süsleme yer almaktadır. Bu süsleme, kırmızı ve beyaz mermerin aynı şekilde kesilerek birbirinin zıt yönünde yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Beyaz mermerin içine kırmızı, kırmızı mermerin içine beyaz renkte küçük yuvarlak taş kakılmıştır (Şekil 80). Bu pencerenin alt seviyesinde bulunan pencere de kirişin üzerinde kırmızı renkte bir atkı taşı bulunmaktadır.

Şekil 81. Doğu duvarı harimi oluşturan kanadında, üst pencere alınlığında bulunan süsleme ve çizimi

Doğu duvarı harimi oluşturan kanadın da bulunan üst pencere alınlığı, yanında bulunan pencere alınlık süslemesiyle neredeyse aynıdır. Tek farkı, kırmızı renkteki küçük yuvarlak taşın tek değil çift olarak yerleştirilmesidir. Bordürün üzerinde ise pencere kirişinden sonra başlayan, sık sık işlenmiş üç sıra mukarnas süslemesi yer alır. (Şekil 81).

Doğu duvarı güney yönünde bulunan alt pencere ise kabartmalı olarak çevrelenmiş, bezemesi bulunmamaktadır.

Şekil 82. Doğu duvarı güney yönü, üst pencere alınlığında bulunan süsleme ve çizimi

Doğu duvarı güney yönünde bulunan üst pencere, duvardan biraz dışa doğru taşırılmış ve kabartmalı olarak çevrelenmiştir. Pencere alınlığında hem renkli taş kullanımı hem de mukarnas süslemesi yer almaktadır. Bu pencere alınlığında bulunan süsleme, diğer pencere alınlıklarında bulunan süslemelere her ne kadar benzese de detaya inildiğinde şekil olarak daha yuvarlak hatlara sahiptir (Şekil 82). Alt pencere de, diğer pencerelerde de olduğu gibi bezemesi bulunmamaktadır.

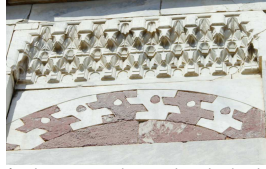
Şekil 83. Doğu duvarında bulunan pencere görünümü

Doğu duvarı son cemaat yeri kanadın da, ikisi alt, ikisi üst seviyede olmak üzere dört adet daha pencere bulunmaktadır. Sol tarafta yer alan üst pencere alınlığında kırmızı-beyaz renklerde mermerle oluşturulmuş bir süsleme yer almaktadır. Süslemenin üzerinde mukarnas örneği görülmemektedir. Alt pencere alınlığında ise kırmızı- beyaz renklerde bir atkı taşı bulunmaktadır. Sağ taraftaki pencereler, son cemaat yeri penceresi olarak da adlandırılabilir (Şekil 83). Bu pencere alınlığındaki süsleme ve tavanında bulunan geometrik bezeme, “son cemaat yeri” başlığı altında daha detaylı bir şekilde incelenmiştir.

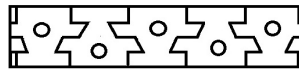
Şekil 84. Firuz Bey Camii batı duvarı genel görünümü

Firuz Bey Camii ters T planlı camii olduğu için, caminin girişine göre batı duvarı da üç kanat halindedir. Son cemaat yeri tarafında yer alan kanadında dört, harimi oluşturan kanadında da dört ve güneye bakan yan kanadında iki tane olmak üzere toplam on pencere bulunmaktadır. Burada, üst seviyede bulunan pencerelerin dördünde, hem renkli taş hem de mukarnas kullanılmıştır. Diğerinde ise sadece mukarnas süslemesine rastlanılmaktadır. Son cemaat yerine bakan pencereleri, “son cemaat yeri” başlığı altında daha detaylı incelenmiştir.

Şekil 85. Batı duvarı harimi oluşturan kanadında bulunan üst pencere süslemesi

Caminin batı duvarı harimi oluşturan kanadında bulunan pencere de, duvardan biraz içe alınarak niş oluşturulmuştur. Yuvarlak bir kemer üzerine yerleştirilen süsleme, birbirinin zıt yönünde kesilen kırmızı-beyaz renkli taşlar kullanılarak oluşturulmuştur. Süslemenin iç kısmına, kırmızı üzerine beyaz, beyaz üzerine kırmızı olarak yerleştirilen küçük taşlar bulunmaktadır. Süslemenin hemen üzerinde ise dört sıra mukarnas süslemesi yer almaktadır (Şekil 85).

Şekil 86. Batı duvarı harimi oluşturan kanadında bulunan üst pencere süslemesi ve çizimi

Batı duvarı harimi oluşturan kanatta yer alan diğer üst pencere alınlığı ise, benzer tarzda renkli taş ve mukarnasla süslenmiştir. Pencere alınlığında bulunan süsleme, yuvarlak değil düz bir kemer üzerine yerleştirilmiştir ve mukarnas süslemesi sık sık işlenmiştir (Şekil 86).

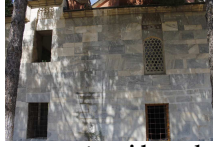
Şekil 87. Batı duvarı güney cephesine bakan kanadında bulunan üst pencere süslemesi ve çizimi

Caminin batı duvarı güney cephesine bakan kanadın da, biri alt, diğeri üst seviyede olan iki adet pencere bulunur. Üst pencere alınlığında, düz kemer üzerine kırmızı-beyaz renkte yuvarlak hatlara sahip bir süsleme yer almaktadır. Süsleme beş paftaya ayrılarak kırmızı içine beyaz, beyaz içine kırmızı olmak üzere, içlerine yuvarlak taşlar oturtularak oluşturulmuştur (Şekil 87). Bu pencere alınlık süslemesinin üzerinde de mukarnas süslemesi yer almaktadır.

Şekil 88. Batı duvarı güney cephesine bakan kanadında bulunan alt pencere süslemesi

Alt pencere alınlığında ise, kırmızı tonlarında olan bir atkı taşının üzerinde üç sıra mukarnas yer almaktadır (Şekil 88).

Şekil 89. Batı duvarı son cemaat yeri kanadında bulunan pencereler

Caminin batı duvarı, son cemaat yeri kanadında bulunan ikisi alt, ikisi üst seviyede olmak üzere toplam dört adet pencere daha yer almaktadır. Üst pencereler de süslemeler yer alırken, alt pencereler sade bırakılmıştır (Şekil 89).

Şekil 90. Batı duvarı son cemaat yeri kanadında bulunan üst pencere süslemesi

Şekil 90'da verilen üst pencere, diğer pencere alınlık süslemelerinden boy olarak biraz daha kısa, mukarnas detayı ise en olarak daha geniş tutulmuştur. Yine renkli taş uygulaması görülmektedir ve pencere beş sıradan oluşan mukarnas süslemesiyle, duvar yüzeyine geçmektedir. Alt penceresi ise, bezemesiz bırakılmıştır.

Şekil 91. Batı cephesi üst pencere süslemesi

Şekil 91'de verilen batı duvarı son cemaat yeri kanadında bulunan üst pencere de beş sıra mukarnas süslemesi yer almaktadır. Bu pencere de bulunan süslemeler "son cemaat yeri" başlığı altında daha detaylı işlenmiştir.

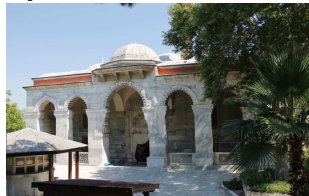
Şekil 92. Firuz Bey Camii güney cephe genel görünümü

Caminin güney duvarında ikisi alt, ikisi üst seviyede olmak üzere toplam dört adet pencere bulunmaktadır. Üst pencere alınlıkları yuvarlak kemer üzerine oturan süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Yine renkli taş ve mukarnas süslemelerin hâkim olduğu görülmektedir.

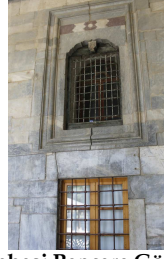
Şekil 93. Firuz Bey Camii güney cephe pencere görünümleri

Güney duvarına bakan üst pencere alınlıkları benzer tarzda bezenmiştir. Kırmızı ve beyaz taşlarla yuvarlak kemer üzerine oturtulan süslemelerin üstünde de, düz kemer üzerine oturmuş kırmızı-beyaz taşlarla oluşturulmuş bir süsleme daha bulunmaktadır. Sol pencere alınlığı süslemesi geniş tutulurken sağ pencere alınlığı süslemesi daha dar tutulmuştur (Şekil 93). Alt pencerelerinde ise kırmızı- beyaz renklerle oluşturulmuş sade bir atkı taşı vardır ve başka bezeme bulunmamaktadır.

Şekil 94. Firuz Bey Camii Kuzey Cephe Genel Görünümü

Caminin kuzey duvarlarında, ikisi sağ ikisi sol tarafta olmak üzere dört pencere bulunmaktadır. Doğu ve batı taraflarında bulunan pencereler son cemaat yerine açılmaktadır. Bu pencereleri de sayarsak kuzey cephede toplam sekiz pencere bulunur. Bu pencerelerin alt seviyesinde olan pencereler, duvar içinde tutulmuştur.

Şekil 95. Kuzey Cephesi Pencere Görünümü (Ünal,2013).

Şekil 96. Kuzey Cephesi Üst Pencere Detayı ve Çizimi

Her iki üst pencere de birkaç cm içe alınarak nişler oluşturulmuştur. Kırmızı ve beyaz taşlarla birbirine geçmiş, yuvarlak hatlara sahip bir süsleme yer almaktadır. Bu süslemenin tam ortasında bulunan kırmızı taşın içine küçük, beyaz, yuvarlak bir taş geçirilmiştir (Şekil 95,96).

3.9. Minare

Yığma taşlarla oluşturulan minarenin şerefesi mukarnaslı, kubbesi ise sivri külahlıdır. Mukarnas süslemesi kozalağı andırmaktadır. Minareye çıkan merdiveni, duvar içinde tutulmuştur (Şekil 97).

Şekil 97. Firuz Bey Camii Minare

4. SONUÇ

Araştırma kapsamında, Muğla'nın Milas ilçesinde bulunan Beylikler Devrine ait Firuz Bey Camii, mimari ve süsleme özellikleri açısından incelenmiştir. Edinilen bilgiler fotoğraflar ve çizimlerle desteklenerek ayrıntılı tanımlamalar yapılmıştır. Firuz Paşa mahallesinde yer alan ve Hoca Firuz Bey tarafından, 1394 yılında yaptırılan camii, Beylikler Devri mimarisi içerisinde "Zaviyeli" veya "Tabhaneli" camiler grubuna girmektedir. Ters T plan tipine sahip caminin yapımında mermer kullanılmıştır. Son derece görkemli bir son cemaat yerine sahip olan camide, taş işleme, renkli taş kullanılarak taş içine taş kakma ve kalem işi teknikleri ile süslemeler yapılmıştır. Süslemeler son cemaat yeri; saçak altı, kemerleri ve şebekeleri ile cümle kapısı, pencere alınlıkları ve mihrapta yoğunlaşmıştır.

Beylikler devrinde sıkça karşılaştığımız korkuluk şebekeleri, Firuz Bey camisinde de dikkat çekmektedir. Son cemaat yerini beş kemer örtmektedir. Bu kemerlerin alt kısımlarında bulunan korkuluk şebekeleri oldukça detaylı geometrik kompozisyonlarla zenginleştirilmiştir. Kompozisyonların geneli, sonsuzluk prensibiyle oluşturulmuştur.

Caminin kitabe panolarında ve son cemaat yeri saçak altında bulunan bitkisel motifler ve natüralist çiçekler Beylikler Devri için adeta bir yeniliktir. Çünkü Beylikler Devri süslemesinde şakayık, lotus gibi natüralist çiçekler ve çınar yapraklarına pek rastlanılmamıştır. Genelde bu çiçekler Timurlu sanatında yaygın olarak kullanılmış ve bu motiflerin çini ve kumaş ticareti sayesinde Milas'a taşındığı düşünülmektedir.

Firuz Bey Camii dış mekân pencereleri genellikle, kırmızı beyaz renkli taşların birbirine geçmesiyle oluşturulmuş bordürler ve mukarnaslarla bezenmiştir. Üst seviye pencere alınlıklarında bu süslemeler görülürken, alt seviye pencereleri bezemesiz bırakılmıştır. Son cemaat yeri pencere alınlıklarında ince işçilik örneği olan mukarnas süslemeler bulunmaktadır. Pencere tavanlarında ise, zengin geometrik motiflerle oluşturulmuş taş kakma ve kabartma süslemeler yer almaktadır. İç mekân harim ve tabhane odalarında bulunan pencereler bezemesiz bırakılmıştır. Buralardaki alt seviye pencereleri düzken, üst seviye pencereleri yuvarlak kemerlidir.

İç mekân süslemelerinde, mihrap, zengin taş işçiliği ve kullanılan bitkisel motifleriyle dikkat çekmektedir. Mihrabın en üstünü ise rumi ve bitkisel motiflerden oluşmuş bir tepelik taçlandırmaktadır.

Mihrap kavsarası da oldukça detaylı işlenmiştir. Mihrap pervazında bulunan yazılardan, Firuz Bey Camiisinin Hasan Bin Abdullah tarafından, süsleme ve yazılarının ise Musa bin Adil tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bordürün altında bulunan yazı da ise "Kelime-i Tevhid" yazılıdır. Mihrabın sağında ve solunda yer alan, silindirik, dönen, kırmızı beyaz renklerle oluşturulmuş mermer sütunlar bulunmaktadır. Bu sütunların dönmesi caminin denge durumunu göstermektedir.

Mihrabın sağında yer alan minberin, mihrap kadar bezemesi yoktur. Bu minber caminin orijinal minberi değildir. Orijinal minber, 1875 yılında İstanbul'a götürülmüş ve yerine bugün kullanımda olan minber getirilmiştir. Minberde karşılaştığımız bezemeler sadece, minberin yanında bulunan Mühr-ü Süleyman motifi ile tahtın yan tarafında bulunan penç motifidir.

Firuz Bey Camisinde, son cemaat yerini, tabhane odalarını, giriş avlusunu ve harimi toplam beş kubbe örtmektedir. Harimi, kalem işi tekniği ile zengin bitkisel ve rumi motifler kullanılarak süslenmiş bir kubbe örtmektedir. Bu kubbe mihrap önü kubbesidir ve en büyük olanıdır. Tabhane odalarındaki kubbeler de kalem işi süslemeleriyle bezenmiştir. Kubbelerin tümünde geçiş tromplarla sağlanmıştır. Mihrap önü ve tabhane odalarındaki kubbe tromplarında, mukarnas ve kalem işi süslemeleri görülmektedir. Kubbe ve tromp süslemelerinde mavi renk ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Girişteki küçük avluyu örten kubbe ise kırılmalı kubbelerdir ve kalem işi süslemesi bulunmamaktadır. Son cemaat yerini örten kubbe de kalem işi süslemesi yoktur ancak mukarnas süslemeleri yer almaktadır.

Firuz Bey camisinde rastladığımız renkli taş uygulamalarını, Bursa Yeşil Camii taç kapısında ve Amasya Bayezid Camii son cemaat yerinde de görmek mümkündür. Firuz Bey Camii ve İznik Yeşil Camii korkuluk şebekeleri zengin geometrik şekillerle bezenmişken, dönemin bir diğer camisi olan Bursa Hüdevandigar İmaretî korkuluk şebekeleri daha basit geometrik şekillerle bezenmiştir. Bursa Yıldırım Camii tabhane odasında, süslemeli alçı ocak ve dolap yer alırken Firuz Bey camisinde alçı kullanımına hiç rastlanılmamıştır.

Firuz Paşa Mahallesi'nde bulunan camii, mahalle sakinleri tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Firuz Bey Camiinin bugünkü durumu, iç mekânı bakımlı ve ibadete açıktır. Caminin tabhane odalarında ise çocuklara dini eğitim verilmektedir. İç mekânda bulunan mihrap önü kubbesi, zamanla rutubete maruz kalmış ve bazı bölümleri bozularak dökülmüştür. Tabhane odalarında bulunan kubbeler de de benzer tarzda bozulmalar görülmektedir. Dış mekânda ise, caminin yan tarafında bulunan medrese harap durumdadır. Caminin karşısında, içindeki mezar bulunan bahçe oldukça büyüktür. Bahçe geniş alanda olmasına rağmen bakımsız kalmış ve her tarafını yabancı otlar sarmıştır. Firuz Bey Camisinde görülen eksiklikler kolaylıkla çözülebilecek problemlerdir. Beylikler Devri mimarisi içerisinde, dini yapılar arasında yer alan ve önemli bir kültürel mirasımız olan Milas Firuz Bey Camii'ne gereken değer verilmeli ve geleceğe taşıyacak önlemler alınarak korunmalıdır.

KAYNAKÇA

- ACAR, Türkan (2013). "Tabhaneli Camilerin Tipolojisi Üzerine Bir Deneme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, ss. 303-326.
- AKARCA, Aşkıdıl. ve AKARCA, Turan (1951). *Milas Coğrafyası, Tarihi Arkeolojisi*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- BATUR, Afife (1970): "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine", *Anadolu Sanatı Araştırmaları* 2 ss. 135-227.
- CAN, Yılmaz ve GÜN, Recep (2005). *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- TÜFEKÇİ, N. Çağlar (2005). *Milas Kentimiz; Sevdamız ve Hüznümüz Bizim*, Milas: Milas Belediyesi Yayınları.
- CINAR, A. Abbas (2004). *Muğla Kitabı*, Muğla-İzmir: Muğla Valiliği ve Yalıkavak Belediyesi Yayınları.
- DAĞLI, Yücel, KAHRAMAN, S. Ali ve DANKOFF Robert (2005). *Evlîya Çelebi; Seyahatname*, İstanbul.
- DEMİR, Aydoğan, DEMİRALP, Yekta ve ÜNAL, Rahmi. H (2002). *Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası/ Akdeniz'de İslam Sanatı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- DURAN, Remzi (1995). *Menteşe Beyliği Mimarisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KIZIL, Abuzer. (2002). *Uygarıkların Başkenti Mylasa ve Çevresi*, Milas: Milas Belediyesi ve MİÇEV Yayını.
- ÖNEY, Gönül (1989). *Beylikler Devri Sanatı XIV.-XV. Yüzyıl (1300-1453)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZBEK, Yıldırım (2002). *Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Yayın No. 2423, Ankara.
- ÖZGEN, Hasan (2005). *Işık Ülkesi Milas*, İstanbul: Milas Belediyesi Kültür Yayınları No:11.
- SÖZEN, Metin ve TANYELİ, Uğur (2011). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- UZUNÇARŞILIOĞLU, İ. Hakkı (2003). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara.
- VARLIK, M. Çetin (1972). *Germiyanogulları Tarihi*, Ankara.
- WITTEK, Paul (1999). *Menteşe Beyliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (Çeviri O.Ş. Gökyay).